

Jaarletters van Hoorn

A. Appel

In het boekje 'Nederlandse Gewichten' van K.M.C. Zevenboom en D.A. Wittop Koning uit 1953 werd door Zevenboom de eerste aanzet gegeven tot een onderzoek naar de ijkletters van Hoorn. In het Westfries Museum te Hoorn had hij op messing gewichten, houten inhoudsmaten en houten ellematen jaarletters gevonden die (op de houten voorwerpen) een aantal malen werden vergezeld door complete jaartallen, steeds samen met het ijkmerk 'hoorn': een afbeelding van een jachthoorn met draaglint, ontleend aan het stadswapen (zie tabel B). Zo vond hij: S-1753, T-1757, X-1769, A-1781, B-1785, C-1789, D-1793. Uit deze schaarse gegevens trok Zevenboom de voorlopige conclusie dat Hoorn een vierjaarlijkse ijk had, maar hij gaf toe dat drie jaartallen (1675, 1679, 1722 op een ellestok) niet goed pasten in datzelfde vierjaarlijkse patroon. Ook constateerde hij dat op enkele gewichten bepaalde letters wel driemaal voorkwamen. Dat zou dan op een gebruiksperiode van zo'n 200 jaar duiden! Hij besluit zijn Hoornse artikel dan ook met de opmerking: *Een nader onderzoek in het archief van Hoorn kan wellicht de oplossing brengen van de jaarletters van deze stad.* Het is inmiddels bijna een halve eeuw later, maar blijktbaar is er nooit een fanatieke *Horinees* geweest die de handschoen heeft durven opnemen. Nu is er wel een fanatieke *Henkuzer* (iemand dus van een concurrerende stad, nota bene Enkhuizen!) die vreemd genoeg een stuk of wat Hoornse gewichten in zijn verzameling heeft, maar ja, krijg hem maar eens zo ver dat hij wat uitzoekt over Hoorn, terwijl er van Enkhuizen nog zoveel onbekend is. De redacteur van 'METEN & WEGEN' heeft dat dus toch voor elkaar gekregen.

In het Westfries Museum heb ik eerst de daar aanwezige maten en gewichten aan een nieuw onderzoek onderworpen. Dankzij de volledige medewerking van adjunct-directeur en conservator Carel de Jong heb ik alle voorwerpen van alle kanten kunnen bekijken en opmeten. Dat leverde al meteen verrassende gegevens op. Op een niet door Zevenboom genoemde graanmaat (afb. 15) vond ik E-1806, F-1808, H-1813 en L-1820. Hier dus geen vierjaarlijkse ijk meer, en ook geen logisch vervolg op D-1793.

Verder kwam ik tot de ontdekking dat Zevenboom de ellematen niet in handen heeft gehad. Er staan namelijk veel meer gegevens op dan hij beschrijft: de ellestok met 1737-X-1769 blijkt op een andere zijde ook nog de letter O (behorende bij 1737) te hebben staan en verder blijkt deze stok veel ouder dan 1737 te zijn. Op één kant staat in gotische letters de tekst *by my griet broers doechter van venhuysen doet / alle meschen recht en nyemaent ongelyck wylve koemen / int hemelryck anno 163...* Blijkbaar is deze stok zijn loopbaan begonnen als particuliere maat en pas honderd jaar later is er een handelsmaat van gemaakt (afb. 12a/b). Toen is er waarschijnlijk het tinnen dopje opgezet, waarbij het oude jaartal is verminkt.

Ook bij een tweede ellestok heeft Zevenboom niet alles goed kunnen bekijken. Hij noemt de jaartallen 1675, 1679 en 1722 (moet 1712 zijn), zonder vermelding van letters (afb. 11a/b). Ik vond op één kant 1712, H, hoorn, 1679, 1675, Z. Op de volgende kant staat de maatverdeling met tussen de nulstreep en het handvat: hoorn-X en drie vreemde streepjes. Op de daarop volgende kant staat (deels op de kop) 1660, 1668, Z, hoorn-A-1688, hoorn-B, hoorn-C, hoorn-D, hoorn-E, hoorn-F, hoorn-G. Op de vierde kant staat nog een maatverdeling, die deels is weggeschuurd. Het verschil met de goede maatverdeling is gemiddeld 7 mm. Blijkbaar vond de ijkmeester het bij een slijtage van 7 mm tijd worden om een nieuwe maatverdeling aan te (laten) brengen. Aan beide kanten kom ik voor de gehele el op een lengte van 711 mm, dezelfde lengte als ik vond bij de eerder genoemde el. Zevenboom stelde in 1964 de Hoornse el op 708 mm, wat gebaseerd is op de opgave van Van Swinden die de el in 1812 gelijkstelde met 27,5 Amsterdamse duim. Die manier van aanduiden wijst op een afronding (711 mm is 27,636 Amsterdamse duim).

Uit het depot werd nog een derde ellestok voor me gehaald, met daarop alleen hoorn-A-1781 en wederom een totale lengte van 711 mm. De gemiddelde lengte is zelfs 712 mm maar de onderlinge verdeling is niet zo precies. Deze derde el is welswaar niet zo spectaculair als de andere twee, maar geeft een mooie bevestiging van de bekende gegevens. Ik moet hier nog even opmerken dat bij het berekenen van de totale (meet)lengte van een el het beste kan worden uitgegaan van de afstand tussen het beginstreepje (bij het handvat) en het middenstreepje (meestal aangeduid door een extra, schuin streepje) omdat de top door slijtage vrijwel nooit het werkelijke uiteinde aangeeft. Ter ondersteuning van dat gegeven kan de afstand tussen de overige maatstreepjes worden gemeten, maar als blijkt dat daar afwijkingen bij voorko-

1560 A	1610 A	1656 S	S	A	1733 N	N	A	18xx D	D
1561 B									
1562 C	1611 B	1660 T	T	A	1737 O	O	J	1806 E	E J
1563 D									
1564 E	1612 C	1668 V	V	A	1741 P	P	A	1808 F	F J
1565 F									
1566 G	1613 D	1675 W	W	A	1745 Q	Q		18xx G	G
1567 H									
1568 I	1614 E	1679 X	X	A	1749 R	R		1813 H	H A
1569 K				J					J
1570 L	1615 F	1682 Y	Y	A	1753 S	S	A	1815 I	I A
1571 M							J		
1572 N	1616 G	1685 Z	Z	A	1757 T	T	J	1817 K	K A
1573 O									
1574 P	1620 H	1688 A	A	A	1761 U	U	A	1819 L	L A
1575 Q				J					
1576 R	1622 J	1692 B	B	A	1765 W	W	A	1821 M	M A
1577 S									
1578 T	1627 K	1695 C	C	A	1769 X	X	J	1823 N	N A
1579 U									
1580 V	1632 L	1698 D	D	A	1773 Y	Y		1825 O	O A
1581 W									
1582 X	1635 M	1701 E	E	A	1777 Z	Z		1827 P	P A
1583 Y									
1584 Z	16xx N	1704 F	F	A	1781 A	A	J	1829 Q	Q A
1585 a									
1586 b	1640 O	1707 G	G	A	1785 B	B	J		
1587 c									
1588 d	1646 P	1712 H	H	A	1789 C	C	J		
1589 e				J					
1590 f	1646	1717 J	J	A	1793 D	D	J		
1591 g									
1592 h	16xx Q	1721 K	K	A	1797 E	E	A		
1593 i									
1594 k	1652 R	1725 L	L	A	1xxx B	B			
1595 l									
1596 m	1652	1729 M	M		18xx C	C			
1597 n									
1598 o									
1599 p									
1600 q									
1601 r									
1602 s									
1603 t									
1604 u									
1605 v									
1606 w									
1607 x									
1608 y									
1609 z									

Tabel A Jaarletters van Hoorn, afgeslagen op metalen voorwerpen.
Zie de uitleg onderaan pag. 2856

Tabel B Enkele variaties van het stadsmerk van Hoorn tussen eind 16e eeuw en 1817, afgeslagen op metalen voorwerpen (lood, messing en tin).

men, begin ik wat te twijfelen aan de juistheid van het middenstreepje en probeer ik een lengte te vinden die het beste aansluit bij de meeste streepjes.

Het bezoek aan het museum heeft dus een schat aan informatie opgeleverd en na dat veelbelovende begin heb ik gedaan wat Zevenboom suggereerde: ik heb verscheidene dagen doorgebracht in het Archief van de Westfriese Gemeenten te Hoorn en heb daar voornamelijk keurboeken doorgeworsteld, een stuk of dertig, in allerlei vormen: losse gedrukte keuren (vaak opgevouwen), ingebonden gedrukte keuren, boeken met 16e eeuwse keuren in 16e eeuws handschrift (voor mij vrijwel onleesbaar), maar dezelfde keuren gelukkig ook in een wat beter leesbaar 18e eeuws handschrift. Op die manier vond ik af en toe een keur van een bepaald jaar, waarin ook een letter werd genoemd. De eerste keur die ik vond was van 8 juni 1668. Ik laat nu een deel van die tekst volgen:

Eerstelijck dat alle de Burgers ende Ingesetenen deses Stadt / mitsgaders de Landt-saten in de Dorpen ende Gehuchten binnen ende onder de Jurisdicctie van dien gelegen; 't zy Herbergiers / Taverniers / Wijn / Bier / Brandewijn / Asijn / Olie of eenige natte Waeren verkoopende / of daerinne handelende; 't zy Winckeliers / Kramers en anderen / met de Elne of Mate eenighe Waeren en Koopmanschappen ventende ende distraherende / tusschen dit en den eerste Augusti aenkommende / sullen gehouden zyn alle Elnen / Gewichten / Maten / Vaten / Kleyntjes / half-Kleyntjes / Schepelen / half-Schepelen / Taecken / half-Taecken / Koppen / half-Koppen / Kannen / Kruyckjens / daer mede men drooghe of natte Waeren / item / allerhande Zijde / Linnen of Wollen Stoffen / oock Wijn / Bier / dick en dun / Brandewijn / Gedistilleerde Wateren / Asijn / Sout / Meel / Melck / Gort / Appelen / Peeren / Nooten / Koorn ende Bôter / in 't groot of kleyn / is verkoopende / by de geswooren Branders ende EYkers / ofte des Stadts Bôden sullen moeten doen Branden en Eycken met de Letter V. Anno 1668. ende 't Wapen van HOORN.

Het tweede artikel luidt: *Keuren ende Statuëren voorts wel expresselijck dat alle Tinnen Flap- of Bier-kannen / als mede de Tinnen Wijnkannen / daer uyt men in de Herberghen of Tavernen / Bier of Wijn sal drincken / sullen moeten hebben de Peyl / welcke Peyl gestelt sal moeten werden een Hoornsche hout-duym beneden de rande van de Kannen / soodanigh dat het midden van de Peyl sal moeten wesen de rechte groote van de Mate / alhier gebruyckelijck: daer-en-boven sullen de Tap-kannen en Kruyckjens / by een van des Stadts Bôden / zyn of moeten wesen Ge-eyckt / in conformité van de Mate / de Bôden ten dien eynde / om daer naer te Eycken.*

Deze keur vermeldt ook nog eens het verbod op loden gewichten van 1/8 t/m 2 pond. Dat verbod stond eerder in een keur van 23 juli 1605: *Item, dat alle kramers, Winkeliers, Zuyvel-verkoopers en alle anderen, die bij de gewigte hare Waren uijtslijten, over een Maant na de Publicatie van dezen, niet en sullen mogen gebruiken, nog in haar Huijsen of Winkels hebben, enige Wigten van loot, niet excederende de swaarte van 2. ponden. Maar sullen in plaats van dien, beginnende van een halfvierendeel pont tot de 2. ponden toe, beijde inclusive, na 't verloop van een Maand na desen dag, moeten hebben en gebruiken Wigten van koper gemaakt en bovendien behoorlijk geeeykt, gelijk ook alle andere swaarder gewigten na behoren sullen moeten geeeykt wesen.*

Men was blijkbaar nogal tevreden met de tekst van de keur van 1668, want de *Keure ende Ordonnantie op 't Yken van d'Ellens, Maten, Gewigten, Kannen, &c. binnen de Stad en Jurisdicctie van HOORN* van 10 september 1753 bevat precies dezelfde tekst, alleen is de spelling wat gemoderniseerd. Er is wel één opvallend verschil: de pegel van de tinnen maten moet in 1753 een *Hoornsche halve Hout-duym beneden de rand* zitten in plaats van één duim.

Er wordt steeds gesproken over de Stad en Jurisdicctie van Hoorn. Die jurisdicctie (rechtsgebied) omvat de dorpen Schardam, Beets, Oudendijk, Scharwoude, Grosthuizen, Avenhorn, Mijsen, Berkhout,

Afb. 1 Loden gewicht van een kwart pond, gegoten in een kom van een sluitgewicht. Slechts gemerkt met een gekroond schild met hoorn. Massa 119,6 g.

Afb. 3 Loden gewicht van een kwart pond, gegoten in een kom van een sluitgewicht. Gemerkt met hoorn in schild en een kleine gotische jaarletter c. Massa 117,3 g.

Afb. 2 Loden gewicht van een kwart pond, gemerkt met hoorn in schildje en jaarletter E in rechthoek. Massa 119,53 g.

Afb. 4 Bovenzijde van een blokgewicht uit Hoorn met jaarletter Q (omstreeks 1650), jaartal 1652 en jaarletter A van 1781.

Afb. 5 Bovenzijde van een blokgewicht uit Hoorn met jaarletters tussen 1656 en 1701.

Afb. 6 Bovenzijde van een blokgewicht van een half pond, geijkt door Jan Lemmerman in Amsterdam, 1712. Herkeurd in Hoorn, 1789–1797 en op de zijkant verder tot en met 1819.

Wadway, Wognum, Zwaag, Nibbixwoude en Hauwert, die alle al in de 15e eeuw met Hoorn zijn verenigd. In 1811 kwam aan die vereniging een einde, nadat in de periode 1795–1803 het merendeel van de dorpen al los van Hoorn was geweest.

De oudste keur die ik heb gevonden is gedateerd 21 april 1528: *Maaten, gewigten en ellens betreffende.*

Van de Gebrande Maaten. *Item geen gast sal syn waer moeten uytmeetten In den Jaermarct weekmarcten dan metter Stede gebrande maat, geijkte Wicht en der Stede ellen op een boeten van een Car.gulden.*

Noch van de Zelve. *Item niemand moet melk of Wijde binnen dese Stede vercopen dan met vaten en maten die mit der Stede brand geteijkt syn by een boeten van een Car.gulden en dat vat en die maat verbeurt.*

Van de Wijn Maat en heur gelijke. *Item die Wyn-Asyn-honich-Oly-Biermaet, en voort al het geen by sulke maat vercoft word, sal voortaan wezen een gelyke maat op een Carolus gulden te verbeuren.*

Van de Gewichten. *Item zoo moet niemand binnen of buyten syn huylze weegen dan alleen mit looden yseren en metaale gewichte; ende die deeser Stede tyken heeft by een boeten van een Car.gld. en de gewigte verbeurt.*

Van der Stede Brandteijken. *Item men sal in geene herbergen met eenige kannen of maten 't zy groot of kleyn wyn of bier moeten tappen dan die geijct syn metter Stede brandteyken by een boeten van een Car.gld. en die Can verbeurt.*

Van Wyt te meeten bij maaten. *Item niemand sal met Schepelen Taecken en andere klyne of groote maten enige goeden binnen dese en hare Jurisdiction moeten uytmeetten of ontvangen dan alleen met maten die mit Stedteyken geijckt ende getijkt syn op de voorschreven boeten en die maet verbeurt.*

Van uytmeetten by de Ellen. *Item men sal binnen deze Stede en hoir Jurisdiction anders geen Ellen gebruycken dan die de lankte heeft van de Elle hangende voir het Stadhuys: op gelyke boeten en de Elle verbeurt.*

In deze tekst wordt als enige ijkmerk het stadsteken genoemd. Jaarletters komen pas voor in de keur van 1560, die door Zevenboom al werd genoemd en die ik hier volledigheidshalve ook nog eens vermeld: Keur van 3 februari 1560: *dat alle kannen maten gewigten, ellens alle jaren moeten vereijct worden met de letteren van a.b.c. vervolgens. Te weten dat alle kannen, dair inne men wijn ofte bier binnen deser stede ofte jurisdiction van dien tappende zijn, zullen dit tegenwoirdige jair LX geijct ende geteijckent worden mitter lettere A ende voorts alle jaeren hierna mit eenen bijsonderen letter volgende dordonan[tie] van den a b c. Alle maeten tzij cleijn ofte groot dair inne men natte ofte drooghe substantie meetende zijn, insgelijcx alle gewichten tsij cleijn ofte groot, voorts alle ellens daer mede men binnen deser stede ofte jurisdiction van dien wegende ende meetende zijn, zullen voor dit loopende jaer LX oick geijct ende gheteyckent wesen mette letter A ende insgelijcx voorts alle jaer hier nae mit een bijsonderen letter in manieren als vooren, opte pene zoe dick ende meenichwerffe ijmant daer van bekuert worde telcke reijssse van ijder kan, mate, gewicht ende ellen te verbeuren xx stuvers ende dair boven die maten, ellen ende gewichte verbeurt.*

Opvallend is dat in de keur van 1560 wel gesproken wordt over het ijken met een letter, maar dat over het in 1528 genoemde stadsteken niet wordt gerept. Mogelijk vond men dat zo vanzelfsprekend dat men het niet vermeldenswaard achtte. Ook in de eerstvolgende keur die ik vond met een jaarletter (1615) wordt geen stadsteken genoemd. In mijn collectie bevinden zich diverse loden gewichten (bodenvondsten Hoorn) waarop de volgende merken te vinden zijn:

- a) alleen merk 'hoorn' (stadsteken), te dateren tussen 1528 en 1560;
- b) merk 'hoorn' plus letter, te dateren tussen 1560 en 1605;
- c) twee dezelfde kleine gotische letters zonder stempelveld.

Van a) zijn diverse gewichten van afwijkende vorm gevonden, namelijk hoger en niet gegoten in sluitgewichtpijlen (zoals b en c). De loden gewichten in mijn collectie en die ik heb gezien in andere collecties hebben naast de 'hoorn' (meestal in een soort schild) altijd maar één jaarletter, vaak een kleine gotische letter in rond stempelveld. In de keur van 1560 lees ik toch over herijk, maar bij de loden gewichten zie ik daar niets van. Van type c) heb ik slechts één exemplaar en in andere collecties heb ik een soortgelijk gewicht niet aangetroffen. Of het inderdaad een in Hoorn geijkt gewicht is, is dan ook niet met zekerheid te zeggen.

Om op de keurboeken terug te komen: gelukkig heb ik ook keurboeken gezien die in chronologische volgorde waren geschreven en soms zelfs waren voorzien van een index. Ik kon daar wat gericht in zoeken en heb zo per dag wel eens een stuk of tien ijkletters met bijbehorend jaartal gevonden. De vorm van een bepaalde jaarletter, zoals afgebeeld door de schrijver, sluit echter nooit aan bij de vorm van die letter zoals die op een gewicht of maat voorkomt.

Het blijkt dat de door Zevenboom veronderstelde vierjaarlijkse ijk inderdaad voorkwam, en ook in een keur van 25 november 1771 met name wordt genoemd: *Keure op het verkoopen van aardappelen binnen deze stad en bepalen van de maten waarmede te meten.*

Mijne Heere &^a in ervaring gekomen zijnde, dat in 't verkopen van aardappelen binne deze stad verschijde kwade practijcquen zijn ingeslopen daarin bestaende dat in het meeten derzelve een ijgelyk zich schijnt te bedienen van sodanige soort van tonnen, maten en mandjes als haar goeddunkt, sonder dat

Afb. 7a-c Blokgewicht van 1 pond, geijkt in Hoorn, 1729, 1737, 1741, 1781-1819.

Afb. 8a/b Krukgewichtje van een achtste pond uit Hoorn met jaarletters B, C, D en L van 1785, 1789, 1793 en 1819.

Afb. 9a/b Gres kruik met zoutglazuur bedekt. Pegel rechts in de hals. Voorzien van een tinnen deksel met tweekakig scharnier. Op het deksel jaarletter F van 1615 en het merk van Hoorn. De pegel is niet gemerkt. Op de buik van de kruik is driemaal hetzelfde medaillon aangebracht: IAN ALLERSG boven een eenhoorn die het wapen van Hoorn vasthoudt. Hoogte incl. deksel 210 mm.

dezelve een behoorlijke egale groote hebben, en een evenredige quantiteyt in zig bevatten, daardoor word veroorzaakt, dat de lieden in het koopen van aardappelen in hare maat werkelijk worden verkort, waarbij nog komt dat bevonden is dat sommige winkeliers in het verkoopen en uitventen van aardappelen zig bedienen van maten welke niet behoorlijk zijn geeeykt, het welk direct strijd tegen de keure dezer Stad en de Schouw die om de vier jaaren over alle maten, ellen en gewigten, alhier word gehouden en dewijl de aardappelen meest bij de klijne gemeente worden gebruikt en het gansch onbehoorlijk is dat dezelve tegenwoordig door de duurte der levensmiddelen werkelijk wordende gedrukt, nog daar en boven in 't koopen van het haar benodigde voedsel in de mate van hetzelfde zoude worden te kort gedaan (etc.).

Dit is overigens de enige keur over vierjaarlijkse ijk die ik heb kunnen vinden, en deze ben ik diverse malen tegengekomen. Die vierjaarlijkse ijk kwam echter alleen voor in de periode 1712–1797. Daarvoor en daarna waren er weer andere systemen, zoals uit de nu opgestelde lijst van jaarletters (zie tabel A) blijkt: van 1560–1616 een jaarlijkse ijk, vervolgens een periode met wisselende tussenpozen, variërend van 2 tot 7 jaar, en na 1800 een tweejaarlijkse ijk (met een verschuiving tussen 1808 en 1813). Helaas heb ik over de periode 1797–1813 niets in de boeken kunnen vinden. Drie gewichten in het Westfries Museum hebben gelukkig een prachtige reeks jaarletters die keurig in volgorde staan en de periode 1785–1817 gemeen hebben. Bij alle drie is die reeks zoals op mijn lijst, dus BCDEBCDEFGHIK. Het verschil in andere ijken wijst erop dat die drie gewichten niet gebruikt zijn door één eigenaar, zodat ik tot de conclusie kom dat er na 1797 met een nieuw alfabet is begonnen, echter beginnende met de B. Met dat nieuwe alfabet kwam ook een einde aan de vierjaarlijkse ijk. Die veranderingen hebben ongetwijfeld te maken met de Franse overheersing. Als voortzetting van de Franse revolutie in 1789 werd Nederland in 1795 door Frankrijk bevrijd (volgens Frankrijk) of bezet (volgens Nederland). In Frankrijk werd in datzelfde jaar het metrieke stelsel ingevoerd en al gauw probeerden de Fransen ook in Nederland orde op zaken te stellen. Zo probeerde men bepaalde veelgebruikte maten en gewichten te doen gelden voor heel Nederland (bijvoorbeeld de Rijnlandse roede als basis voor landmaten) en in de wet van 1 februari 1809 werd zelfs de invoering gelast van het metrieke stelsel (wat uiteindelijk in 1820 daadwerkelijk gebeurde voor gewichten en lengtematen). In Frankrijk begon men in 1802 met het gebruik van jaarletters voor jaarlijkse herijk, te beginnen met de letter A. Mogelijk heeft men toen onder de Franse invloed in Hoorn besloten tot een tweejaarlijkse herijk, als een compromis tussen de oude vierjaarlijkse en de nieuwe Franse jaarlijkse. De onregelmatigheid tussen 1808 en 1813 heeft waarschijnlijk te maken met wat Zevenboom over het ontbreken van Trooise jaarletters voor 1812 en 1813 opmerkt (Amstelodamum 1953, p. 80): ‘We mogen hier waarschijnlijk wel uit afleiden dat [ijkmeester] Nagel tijdens de inlijving bij Frankrijk zijn werkzaamheden heeft moeten beperken...’. Die inlijving bij Frankrijk, waarbij Nederland rechtstreeks onder het gezag van keizer Napoleon viel, duurde van 13 december 1810 tot 11 april 1814. Die politieke veranderingen hadden hun weerslag op diverse terreinen. Zo vond bijvoorbeeld in 1811 in Nederland geen muntslag plaats, iets wat verder alleen na 1945 ooit is voorgekomen.

Vanaf 1813 zijn de Hoornse jaarletters keurig elke twee jaar terug te vinden in de keurboeken, en wel tot en met 1829. In 1820 is weliswaar in Nederland het metrieke stelsel ingevoerd, maar dat gold eerst alleen voor gewichten en lengtematen. De invoering van metrieke inhoudsmaten gaf echter zoveel problemen dat de inhoudsmaten voor droge waar in 1823 en die voor natte waar pas in 1830 kon worden gerealiseerd. Daarom liepen de Hoornse (voormetrieke) jaarletters door tot en met 1829. Er zijn tot nu toe echter geen Hoornse inhoudsmaten bekend met jaarletters van na 1820, zodat de vorm van de letters M–Q onbekend is. Vermeldenswaard is in dit verband de spanen inhoudsmaat in het Westfries Museum, waarop als laatste herijk de letter L en het jaartal 1820 voorkomt, terwijl dit volgens de keur 1819 zou moeten zijn.

In het keurboek van 2 juni 1801 tot en met 5 januari 1808 kwam ik overigens ook wat merkwaardigs tegen: *Waarschuwing: Dat alle Zoutmaten 's Jaarlijks in de Maand July door den Eiker moeten worden gebrand of gestempeld en elk brand of stempel in dit Jaar zoude moeten zijn de Letter I. en wijders dat de Keetmeesters, uit wiens Keet (...), gedateerd 16 juli 1805. Voor de zoutmaten gold toen dus een jaarlijkse ijk, waarschijnlijk vanaf 1798 of iets later. De letterreeks wijkt daarom af van de overige maten en gewichten. Dat uit de pas lopen heeft niet zo lang geduurd, want de keur van 31 mei 1815 luidt: Dat alle In en Opgezetenen dezer Stad, het zy winkeliers, kramers en anderen, welke met de Ellen, gewigten of maten, enige waren of Koopman Schappen Verkopen en Uitventen, gehouden zullen zijn, tusschen dato dezer en den 15 September eerstkomende, alle Ellens, Gewigten, Maten, Vaten, Kleintjes, Halfkleintjes, Schepelen, Halfschepelen, taken, halftaken, Koppen, halfkoppen, manden, kannen en zoortgelyken waarmede men droge of natte waren, als Wyn, Bier, Brandewyn, gedisteleerde wateren, azyn, zout, meel, melk, gort, aardappelen, peeren, nooten, koorn, boter en andere zaken in 't groot of klein is verkoopende, by den Gezwooren StadsYker te laten branden en Yken met de letter I. en het wapen van deze Stad, met uitzondering van die Maten, welke tot het meten van Wyn, Bier, Brandewijn, Gedisteleerde wateren en Azyn gebruikt worden, als welke in voege voormeld, zullen moeten worden geeeykt door dezer Stads Bodens; en alle Maten, in Vaatwerk bestaande, door de voogden van het voormalig Kuipers Gilde, op poene van, ter contrarie doende, voor elke El, maat, gewigt als anderzints, het welke had behoren geeeykt te zijn, te verbeure voor de eerste reize eene boete van twee guldens, voor de tweede reize (etc.).*

Afb. 10a/b Twee messing inhoudsmaten, gegoten, met ingezette latoenkoperen bodem. Het grote exemplaar is links van het handvat gemerkt met een jaarletter Y en hoorn; inhoud bepaald door waterweging op 714,5 ml (1 pint voor wijn en gedestilleerd). Het kleine exemplaar is ongemerkt en meet 352,5 ml.

Afb. 11a/b Enkele ijkmerken op een ebbehouten ellestok, geijkt tussen 1660 en 1712: jaarletter X (1679) met hoorn bij het begin van de schaalverdeling, jaartal 1712 + bijbehorende jaarletter H.

Afb. 12a/b Ijkmerken van Hoorn van 1737, jaarletter X van 1769 en bijbehorend jaartal. Bij het begin van de schaalverdeling het merk hoorn en jaarletter O van 1737.

Overigens was er twee eeuwen eerder ook al sprake van dat letters op maten anders waren dan op gewichten: Keur van 1615: *Kannen kruyken moeten geeijkt sijn.*

Dat alle Herbergiers, Tappers en uytlijters van Bieren, Wijnen en brandewijnen, soo wel binnen dese Stede als Jurisdictione van dien, mede voor Vastenavondt eerstkomende, gehouen sullen wesen, bij de Stadtsboden deser Stede op het Lit van hare Kruijkjes, Tinnemannen en Maten, mitsgaders in plaats van de Letter D. dus lange geobserveert, te laten tekenen de letter E. Op poene (etc.).

Keur van 1615: *koperen gewigten. En ook alle Winkelhouers en allen anderen, Waren bij de Pont verkoopende, belast, dat sij lieden mede voor Vastenavondt eerstkomende alle hare koperen gewigten van Nieuws met de letter F. sullen laten tekenen; op poene (etc.).*

Keur van 1615: *concernerende het Eijken. (...) dat van nu voortaan alle Kannen kruijkjes (uitgesondert die na de laatste Publicatie met de Letter E. getekent sijn, die bij desen voor goet gekent werden) mitsgades alle gewigten, koorn-maten, Soutmaten (welke Sout-maten ook gekeurt sijn dat se boven met koperen randen beslagen moeten wesen) appelmaten, Bier-maten, Note-maten, Asijn-maten, Melk-maten, Teermaten, soo groot als kleijne, Botter-koppen, Turf-manden en Ellens tusschen dit en Vastenavondt eerstkomende sullen moeten getekent wesen met de letter F. Op poene (etc.).*

Keur van 1616: *Het eijken van de kannen, gewigten, Olij-maten, Ellens, en andere Houten Maten. En wert een iegelijk bij desen belast, datse gehouen sullen sijn binnen den tijt van den lopende Maant allen deselve wederomme in plaatse van de Letter F. te doen verijken met de Letter G. Op poene als in de voorgaande keure.*

Samenvattend moest dus in 1615 vóór vastenavond de letter F komen te staan op koperen gewichten, alle gewichten, inhoudsmaten (met uitzondering van kleinhandel alcoholische drank) en ellematen. De als uitzondering genoemde inhoudsmaten moesten in dezelfde periode de letter E als ijkmerk hebben. De genoemde 'Bier-maten' zullen ongetwijfeld groothandelsmaten betreffen. In 1616 is van een uitzondering geen sprake meer. Alles kreeg de letter G. Het is tevens het laatste jaar van de jaarlijkse herijk. Overigens heb ik tussen 1560 en 1615 geen vermelding van jaarletters kunnen vinden.

Zevenboom noemde in 1953 de volgende ijkmeesters van Hoorn: Cornelis Poth, Hendrick Corneliszoon Poth, Claes Jansz Engelsman, benoemd 15-6-1641, Jan Henicke en Pieter van Ophem. Ik heb er nog twee bijgevonden:

- Dirk Gleysteen, vermeld op 2-7-1823, 9-6-1825 en 17-6-1829
- Jan Kist, vermeld in 1750 en 1757, overleden 19 maart 1765.

Verder vond ik van Pieter van Ophem een vermelding op 25-6-1813. De Gezworen Stads Yker Dirk Glysteen (1823), Gleysteen (1825) of Gleijsteen (1829) hield zich bezig met het ijken van de 'Oude Inhoudsmaten', terwijl de arrondissementsijker Peel Gerard Verweyde (zonder 'n' op het eind, dus anders dan bij Wittop Koning/Zevenboom vermeld) in 1825 genoemd wordt als ijker van de nieuwe (dus metrieke) maten en gewichten. Dirk Gleijsteen is overigens de enige stadsijker die ik in de keuren ben tegengekomen.

De door Zevenboom vermelde stadsijkers heb ik in de keuren niet vermeld gezien. De door mij gevonden stadsijker Jan Kist staat vermeld in de Chronyk van Hoorn, met onder andere een lijst van burgemeesters. In de rubriek 'Boongangers' staat een groot aantal mensen vermeld, waarbij ook vaak het beroep genoemd wordt. Naast stadsijker Jan Kist heb ik ook de namen van diverse waagmeesters gevonden:

- Jan Coning, vermeld in 1673, 1678 en 1685. Overleden 12-7-1688.
- Barent Groen, vermeld in 1703.
- Outger Groot, vermeld in 1730, 1732, 1737, 1743, 1744 en 1750. Overleden 31-3-1755.
- Verder nog Hendrik Pieter Ennema, waagmeester in Westindien, vermeld in 1754, overleden 10-1-1775. En ook Jacob Kos Schagen, weeger in de Waag, vermeld in 1754, overleden 10-5-1775.

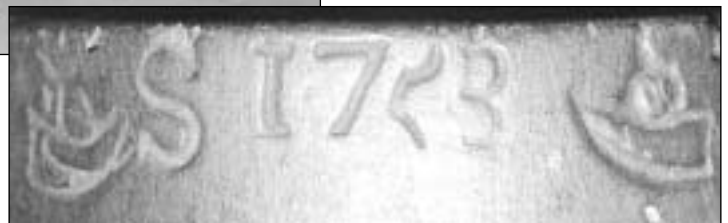
In Tabel A zijn de jaarletters van Hoorn te vinden. De merken komen voor op messing gewichten met één uitzondering: de jaarletter F van 1615 werd gevonden op het tinnen deksel van een steengoed kruik. Enkele ijkletters op loden gewichten, dus van voor 1605, zijn nog niet opgenomen. Eveneens zijn de brandmerken op de ellestokken en inhoudsmaten buiten de lijst gehouden. Uit een totaal van 170 getekende merken is een selectie van 56 stuks gemaakt. Van bepaalde jaarmerken zijn verschillende variaties gedocumenteerd; er is echter maar één karakteristiek exemplaar in de lijst opgenomen. Achter een aantal merken is een 'A' of 'J' te vinden. De 'A' geeft aan dat de letter voor dat jaar uit de archieven bekend is. De 'J' geeft aan dat deze jaarletter samen met een jaartal werd gevonden op houten inhoudsmaten of ellestokken; een extra bewijs voor de datering. In Tabel B worden enkele variaties van het stadsmerk getoond.

De foto's tonen 15 verschillende voorwerpen die in Hoorn zijn geijkt. In 'METEN & WEGEN' zijn eerder voorwerpen uit Hoorn afgebeeld, waaronder de zeldzame blokknopgewichten (pp. 632-640, 1984-1987 en 2310), een krukgewicht van 5½ (!) troois pond (pp. 900-903) en een sluitgewicht van 1 pond dat bovendien geijkt werd in Westwoud, in de omgeving van Hoorn (p. 1983). ♦

Tekeningen en foto's: R.J. Holtman.

Afb. 13a/b Gedraaid houten maat, kaaskop-model. Langs de bovenrand geijkt hoorn S 1753, hoorn T 1757, hoorn D 1793.

Afb. 14 Kleine spanen maat met blok. Langs de bovenrand geijkt hoorn A 1781, hoorn B 1785, hoorn C 1789, hoorn D 1793.

Afb. 15 IJkmerken Hoorn, jaarletter E en jaartal 1806 binnen in de bodem van een eiken spanen maat.